

AQLI ZAIF BOLALARNING TAFAKKUR XUSUSIYATLARINI RIVOJLANTIRUVCHI METODLAR

Karimova Zulfiya Abduraxmonovna

Alfraganus Universiteti

Pedagogika va psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi

Xo‘jamuratova Xadicha

Alfraganus Universiteti Pedagogika fakulteti

Maxsus pedagogika (logopediya) yo‘nalishi

2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada aqli zaif bolalarning tafakkur xususiyatlarini, ularni rivojlantiruvchi metodlar, ularning turlari va qanday foydalanish haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Individual yondashuv, vizual materiallar, diagrammalar, grafiklar, interaksional, maqsadli rag‘batlantirish, ko‘p hissiy sensor metodlar, xotira mashqlari.

KIRISH

Aqli zaiflik bosh miyaning organik buzilishi natijasida bilish faoliyatlarining turg‘un pasayishidir. Aqli zaif bolalarning ko‘p qismini oligofrenlar tashkil qiladilar (grekcha oligof — kam, phrenos — aql). Miya tizimlarining shikastlanishi, asosiysi miyaning o‘ta murakkab va kech shakllanuvchi tuzilishlari psixikaning buzilishi va chala rivojlanishiga sabab bo‘lib, rivojlanishning dastlabki bosqichlarida yuzaga keladi; ona qornida, tug‘ruq paytida va bir, bir yarim yoshida, ya’ni nutq shakllanmasdan avval oligofreniyada miyaning organik yetishmovchiligi rezidal (qoldiq), noprogrediye (murakkablashmaydigan) xarakterga ega. Bola hayotining yanada kechroq davrida yuzaga kelgan aqli zaiflik nisbatan kam uchraydi. Bu demensiya deb yuritiladi. Demensiya miyaning organik kasalliklari oqibatida bolishi mumkin (masalan: meningoensefalitlar, miya travmalari, silkinishi, lat yeyishi va boshqalar). Demensiyada bolada ortib boruvchi degredatsiya (orqaga ketish) kuzatiladi. Biroq ayrim holatlarda davolash yordamida bu jarayonni birmuncha sekinlashtirish mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR.

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar psixologiyasi sog‘lom rivojlanayotgan bolalar psixologiyasidan farq qiladi. Aqli zaif bolalarning diqqati tarqoq va idrok qilish qobiliyati juda sust bo‘ladi. Aqli zaif bolalar xotirasi juda sust rivojlangan bo‘ladi, ammo ularning ham hotirasini rivojlantirish mumkin. Buning uchun ularga korreksion ishlar erta yo‘lga qo‘yilishi va to‘g‘ri olib borilishi kerak. Psixologiyadan malumki, inson xotirasini rivojlantirish uchun avvalo uning barcha bilish jarayonlari ustida ish olib borish lozim. Odatda aqli zaiflar maktablarida ta’lim jarayoni takrorlash usuliga tayangan holda olib boriladi. Hammaga malumki aqli zaif bolalar tafakkurining rivojlanmay qolishiga asosiy

sabab bosh miya po‘stloq qismi faoliyatining buzilishidir. Pedagoglar aqli zaif bola umri davomida nazariy bilimlarni egallab boradi, lekin bolaning aqliy koeffitsenti o‘zgarmaydi. Bola ruhiyati og‘ir nuqsonda ham rivojlanib boradi degan fikrni ilgari surishadi. Bu to‘g‘risida J.I.Snif shunday degan “Aqli zaif bola ruhiyati, normal bola ruhiyati kabi rivojlanish davrlarini boshidan kechiradi”.

Alohida holatlarda boladagi aqlning sust rivojlanishi kechayotgan ruhiy kasallik bilan qo‘shilib ketadi — epilepsiya, shizofreniya, bosh miya zaxmi va boshqalar. Oligofren bolalarning barcha psixik jarayonlarining orqada rivojlanishi va turg‘un buzilishlari bilan tavsiflanadi, bu bilish faoliyati doirasi (ayniqsa, og‘zaki mantiqiy fikrlashda) va shaxsiy doirada aniq ko‘rinadi. Bunda me‘yordan ortda qolishgina emas, balki rivojlanishning o‘ziga xosligi namoyon bo‘ladi. Aqli zaif bolalarni ancha kichik yoshdagi normal rivojlanayotgan bolalarga tenglashtirib bo‘lmaydi. Aqli zaiflik — bir me‘yorda emas — bola psixik faoliyatining turli tomonlarida ko‘rinadi. Kuzatishlar va eksperimental tadqiqot materiallari bolada ayrim psixik 14 jarayonlar o‘ta keskin o‘zgargan bo‘lib, boshqalari saqlanib qolgan bo‘lishi mumkinligi haqida gapirish imkonini beradi.

Aqli zaif bolada aks ettiruvchi faoliyatning farqli xususiyati unda bilish faoliyatlarining buzilmaganligi hisoblanadi. Bu eng avvalo umumiy va vositali bilimning buzilishidir. Maqsadga qaratilgan faoliyat sifatida tafakkur har doim ma‘lum muammoning yechimi sifatida yuzaga chiqadi. Aqliy masalalarni yechish jarayoni bir nechta bosqichlarga ega: masala shartini tushunish, savol qo‘yish, yechim ehtimoli farazini yaratish, yechimni topish va uning to‘g‘riligini tekshirish. Barcha fikrlash jarayonlari o‘zida shaxsning qobiliyatlari, bilim va malakalarini ochib beruvchi ixtiyoriy, maqsadga qaratilgan faoliyatlarini amalga oshiradi. Aqliy masalalarni yechish aqli zaif bolalarda boshlang‘ich davrdayoq muhim qiyinchiliklarga olib keladi. Ular ko‘pincha masalani noto‘g‘ri anglaydi, uni qisqartiradi yoki buzadi. Shu tariqa, avval boshdanoq, maqsadga qaratilgan tafakkur buzilgan va u boshqaruvchi vazifani boshqara olmay qoladi. Yechishning keyingi bosqichlarida kamchiliklar kuzatiladi. Qo‘llanilayotgan yechish usullari noto‘g‘ri va samarasiz boladi. Masalani yechish jarayonida qo‘yilgan maqsaddan chetga chiqish, muammoning qaysidir xususiy tomonida to‘xtab qolish kuzatiladi. Yechish jarayonida ko‘pincha xatolar va tekshirishlar majmuyiga olib keladi. Tekshirish zarur bosqich sifatida qabul qilinmaydi. Olingan natijalar boshlang‘ich ma‘lumotlar bilan bogliq bolmaydi. Tafakkurning past mahsulligi aqliy masalalarni yechishning barcha bosqichida ko‘rinadi. Yuqorida keltirilgan ma‘lumotlar asosida aqli zaif bolalarga o‘z faoliyatini tashkil etishga, aqliy jarayonning bosqichi to‘laqonli o‘tishiga yordam berish kerak. Ko‘rgazmali-obrazli tafakkur uchun obrazlar bilan aqliy faoliyat natijalari, tasavvuri orqali aqliy masalalarni yechish xarakterli hisoblanadi. Haqiqiy hayotdagi predmetlar obrazini tahlil qilish, ichki nutq yordamida amalga oshiriladi. Me‘yorda rivojlanayotgan bolalarda ko‘rgazmali-obrazli tafakkur asosan maktabgacha yoshda rivojlanadi. Aqli zaif o‘quvchilarda tasavvur etilayotgan va idrok etilayotgan predmetlarni analiz va sintez qilishning rivojlanganligi kuzatiladi. Ularning diqqatini predmetlarning mavjud bolmagan xususiyatlari, yorqin ko‘zga tashlanadigan belgilari tortadi. Maxsus maktab o‘quvchilarida alohida predmetlar va

predmetli holatlarni so‘z bilan tavsiflashda qiyinchiliklar kuzatiladi. Bu toifa o‘quvchilar o‘zlariga tanish predmetlarni qarama-qarshi qo‘yib, ularni taqqoslashda ularning umumiy xususiyatlaridan asosiysini aniqlash imkoniyatiga ega emas. Ularda tasavvurga ko‘ra taqqoslash vazifasini tushunmaslik kuzatiladi. O‘quvchilar so‘zni erkin ravishda qo‘lay olmaydi. T.A. Pratsko aqli zaif bolalarda topishmoq materiali asosida so‘zli-obrazli masalalarni yechish xususiyatlarini o‘rgangan. Uning aniqlashicha, topishmoqni tushunishning boshlang‘ich bosqichida o‘quvchilar uning javoban ifodasini topgan so‘zlarni ajratadi. Nutqning tasviriy vositasi ular uchun tushunarsizligicha qoladi.

Aqli zaif bolalarda ko‘rgazma-harakatli tafakkurning rivojlanishi orqada qoladi. Aqli zaif bolalar predmetlar bilan harakat qilishlarining har kungi tajribalarini mustaqil umumlashtira olmaydilar. Shuning uchun aqli zaif bolalarda umumqabul qilingan qurollardan foydalanishni talab etadigan anglash bosqichi rivojlanmagan bo‘ladi. Amaliy harakatlar va ularni so‘z belgilari o‘rtasidagi aloqa yetarlicha bo‘lmaydi. Nutq tashkil etuvchi va boshqaruvchilik vazifasini bajaradi. Aqli zaif bolalarda ko‘rgazma-harakatli tafakkurni shakllantirish asosiga muammoli amaliy vazifa va vaziyatlarda mustaqil mo‘ljal olishni rivojlantirish kiritilishi lozim. Aqli zaif bolalarda amaliy vazifalarni bajarishda qiyinchilik yuzaga keladi. Masalan, aqli zaif bolalarga kesma rasmlarni birlashtirish va Segen doskasini to‘ldirish qiyinchilik tug‘diradi. Ularning predmetlar bilan harakatlari impulsiv xarakterga ega, bu harakatlar fikrlash vazifasiga bog‘liq bo‘ladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Aqli zaif bolalar, ularning rivojlanishi uchun moslashtirilgan yondashuvlar va metodlarga muhtoj bo‘lishadi. Ularning tafakkur jarayonlari boshqalarga qaraganda sekin rivojlanadi, ammo to‘g‘ri ta‘lim usullari bilan bu jarayonni tezlashtirish mumkin. Aqli zaif bolalarni tafakkur xususiyatini rivojlantirish uchun foydalanish mumkin bo‘lgan metodlarni ko‘rib chiqamiz.

Aqli zaif bolalar tafakkurini rivojlantirishda individual yondashish muhim hisoblanadi. Aqli zaif bolalar har biri o‘ziga xos va turli xildagi rivojlanish ehtiyojlariga ega bo‘lgani uchun, har bir bolaga individual yondashuvni ta‘minlash zarurdir. Ularning intellektual va emotsional ehtiyojlarini hisobga olib, o‘rganish jarayonini ular uchun qulay va samarali qilish mumkin. Bu metodda o‘rganish tezligi va darajasi har bir bolaning qobiliyatiga moslashtiriladi.

Vizual materiallar, ya‘ni tasvirlar, grafiklar, diagrammalar va boshqa ko‘rgazmali vositalar aqli zaif bolalar uchun o‘rganishni osonlashtiradi. Vizual vositalar tafakkurni rivojlantirishda juda samarali bo‘lishi mumkin, chunki ular tasavvurni va tushunishni yengillashtiradi. Masalan, matematikani o‘rgatishda diagrammalarni, rangli kartochkalarni yoki tasvirlarni ishlatish orqali bolaning mavzuni tushunishi yaxshilanadi.

Aqli zaif bolalar tafakkurini rivojlantirish bo‘yicha ish olib borar ekanmiz, ta‘lim jarayonini qadam-baqadam tashkil qilishga ahamiyat qaratmog‘imiz lozim. Aqli zaif bolalar uchun murakkab mavzularni kichik, oson qadamlar bilan o‘rgatish samarali bo‘ladi. Har bir yangi ko‘nikma va tushuncha o‘rganilgandan keyin, bola asta-sekin murakkablik darajasini oshirishi kerak. Misol uchun, matematik masalalarni hal qilishda, oddiy misollar bilan

boshlash va keyin murakkabroq masalalarga o‘tish metodikasi qo‘llanilishi mumkin. Bu metod bolaning o‘rganish jarayonini yaxshilash va muvaffaqiyat hissini oshirishga yordam beradi.

O‘yinlar va amaliy faoliyat aqli zaif bolalarning tafakkurini rivojlantirishda samarali vosita bo‘lishi mumkin. O‘yin orqali bolaning diqqatini jamlash, yangi ko‘nikmalarni o‘rganish va ijtimoiy interaktsiyalarni o‘rganish jarayonlari qiziqarli va osonroq bo‘ladi. Masalan, jumladan, matematik hisob-kitoblar yoki rasm chizish kabi faoliyatlar o‘yin orqali amalga oshirilsa, bolalar o‘rganish jarayonidan ko‘proq qoniqish hosil qilishadi.

Aqli zaif bolalar uchun rag‘batlantirish va mustahkamlash jarayonlari juda muhimdir. Ular o‘z muvaffaqiyatlarini kichik bosqichlarda ham sezib borishlari va har bir muvaffaqiyat uchun rag‘batlantirilishlari kerak. Ijobiy mustahkamlash, masalan, maqtovlar yoki kichik sovg‘alar orqali, bola o‘zida ishonchni shakllantiradi va o‘rganishga bo‘lgan motivatsiya oshadi. Bularning barchasi tafakkur va o‘rganish jarayonini yaxshilashga yordam beradi.

Aqli zaif bolalar ko‘proq sezgilar orqali o‘rganishga moyil bo‘ladi. Shuning uchun, o‘rganish jarayonida ko‘p hissiy metodlardan foydalanish tavsiya etiladi. Bu metodlar orqali bola nafaqat vizual, balki eshitish, teginish va hatto hid sezish kabi boshqa sezgilari bilan ham o‘rganadi. Masalan, turli xil materiallar, musiqa yoki nafas olish mashqlari yordamida bolaning emotsional va kognitiv rivojlanishiga hissa qo‘shish mumkin.

Xotira aqli zaif bolalarda ko‘pincha zaif bo‘lishi mumkin, shuning uchun xotira mashqlari orqali tafakkurni rivojlantirish juda muhimdir. Xotira mashqlari bolalarga ma’lumotlarni saqlash va qayta ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Misol uchun, bolalarga oddiy so‘zlar yoki raqamlarni yodlash va ularni keyinchalik takrorlashni taklif qilish mumkin. Bu mashqlarni o‘yin shaklida o‘tkazish yanada samarali bo‘ladi.

Aqli zaif bolalar uchun o‘qituvchilar va ota-onalarning qo‘llab-quvvatlashi juda muhim. Ota-onalar va o‘qituvchilar bolaning o‘rganish jarayonida doimiy motivatsiya va ijobiy munosabatni ta’minlab turishlari kerak. Ular bolaning har bir kichik yutug‘ini qadrlashlari va unga mehr va e’tibor ko‘rsatishlari lozim.

Shuningdek, ular bolaning o‘rganish jarayonida yuzaga keladigan muammolarni o‘z vaqtida hal qilishga yordam berishlari zarur.

XULOSA

Aqli zaif bolalarning tafakkur xususiyatlarini rivojlantirish uchun turli metodlar mavjud. Ushbu metodlarning har biri bolaning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan holda qo‘llanilishi kerak. Vizual vositalar, amaliy faoliyatlar, xotira mashqlari, o‘yinlar va rag‘batlantirish kabi usullar bolaning kognitiv va emotsional rivojlanishiga yordam beradi. Shuningdek, ota-onalar va o‘qituvchilarning qo‘llab-quvvatlashi, bolaning muvaffaqiyatlarini o‘stirishda va uning tafakkurini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Maxsus pedagogika P.M.Po‘latova G‘ofur G‘ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi Toshkent-2005 100-1002 bet
2. N.G‘oipova, J.B.To‘lanboyev. Aqli zaif bolalar bilish jarayonlarini rivojlantirish “International scientific research conference” Belarus, International scientific-online conference www.interonconf.org
3. ZA Karimova, XA Saydaliyeva, Aqliy zaifligi bo‘lgan bolalarning bog‘langan nutqini rivojlantirish / Inter education & global study/ 1 (1), ctp.111-119, 2025r
4. Axmedova L.R. ,Abidova N.Z. India international scientific online conference the theory of recent scientific research in the field of pedagogy/ Aqli zaif bolalar psixologiyasi va aqli zaiflikning turlari
5. Toxirov A..R/Aqliy zaiflikning yengil darajasi/ International Multidisciplinary Research in Academic Science (IMRAS) Volume. 7, Issue 01, January (2024) 694 <https://doi.org/10.5281/zenodo.10640963>
6. Zulfiya Karimova, Editorial Problems of Organizing the Innovative Activity of Preschool Education Organization Editors Under Educational Cluster Conditions. (2023). Pedagogical Cluster-Journal of Pedagogical Developments, 2(1), 1-10. <https://euroasianjournals.org/index.php/pc/article/view/97>
7. BD Khusinbaevna, Z Karimova - THEORETICAL-METHODOLOGICAL AND PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF STUTTERING, FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES, 2024, 171-177p